

Предговор

КЪМ АНГЛИЙСКОТО ИЗДАНИЕ

Настоящата книга има за цел да обясни необикновеното правило, което урежда унаследяването на жреческия пост на Немийската Диана. Преди повече от тридесет години се залових да намеря решение на проблема и смятах да го изложа съвсем накратко, но скоро установих, че за да звучи правдоподобно, вероятно и по-разбираемо, е необходимо да се обсъдят и някои по-обща постановки, тъй като част от тях почти не бяха засягани дотогава. С всяко ново издание тези и други свързани с тях въпроси заемаха все повече и повече място, проучването се разпростря във все нови и нови насоки, докато първоначалните два тома набъбнаха на дванадесет. Междувременно често се чуваха пожелания книгата да излезе в по-сбита форма. Настоящото съкратено издание е опит да се задоволят тези искания и по този начин книгата да стане достъпна за по-широк кръг читатели. Съкращавайки значително нейния обем, се старах да запазя основните принципи и за да станат те ясни, да ги придружа с достатъчно доказателствен материал. Езикът на оригинала, общо взето, е запазен, макар на места изложението да е по-сбито. За да остане колкото се може повече от текста, пожертвах всички бележки, а с тях и точните данни за източниците, които съм използвал. Така че читателите, които искат да научат определен източник, ще трябва да се справят с пълното съчинение, където всичко е документирано и има пълна библиография.

В съкратеното издание не съм добавял нов материал, нито съм променил становищата, изразени в последното издание, тъй като данните, които научих междувременно, в по-малка или по-голя-

ма степен потвърждават предишните ми заключения или са нова илюстрация на стари положения.

Дали даденото от мен обяснение на институцията на Немийския жрец е вярно, или не – ще покаже бъдещето. Винаги съм готов да се откажа от него, ако бъде предложено нещо по-добро. В същото време, предавайки книгата в новата ѝ форма на оценката на публиката, искам да се предпазя от погрешно възприемане на нейните задачи; защото, струва ми се, все още съществува подобно тълкуване, макар да съм се опитвал да го поправа. Смятам, че ако в настоящия труд съм се спрял по-подробно на култа към дървото, то не е защото преувеличавам важността му в историята на религията, още по-малко защото искам да извлека от него цялата митологична система, а просто защото не мога да пренебрегна този момент, след като се опитвам да обясня значението на един жрец с титлата Горски цар и след като една от претенциите му за този пост е откъсването на клонка – Златната клонка – от дърво в свещената дъбрава. Но съм далеч от мисълта да издигам преклонението пред дървото като първостепенно в еволюцията на религията. Напротив, според мен тя е била изцяло подчинена на други фактори и по-специално на страха от мъртвите, който, общо взето, според мен е оказал най-мощното влияние в изграждането на примитивната религия. Надявам се, че след това изрично опровержение повече няма да се налага да засягам една митологична система, която смятам не само фалшива, но и нелепа и абсурдна. Но хидрата на грешката ми е прекалено позната, за да се надявам, че отсичайки една от главите на чудовището, ще предотвратят израстването на друга, а дори и на същата. Единствено мога да разчитам, че справедливостта и интелектът на читателите ще коригират, сравнявайки го с изричното ми извление, такова изцяло погрешно разбиране на моите схващания.

Лондон, юни 1922 г.

Джеймс Джордж Фрейзър

ГЛАВА I

Горският цар

1. Диана и Вирбий

Едва ли има човек, който да не познава картината „Златната клонка“ на Търнър. Божественото въображение на художника е потопило в златно сияние сцената с малкото обградено с гора езеро Неми, наричано от древните „Огледалото на Диана“; преобразило е този прекрасен естествен пейзаж, превърнало го е в приказно видение. Който е видял тези тихи води, прикътани в една зелена падина на Албанските планини, няма никога да ги забрави. Сякаш нищо не нарушава тишината и усамотението им, нито двете типично италиански селца, потънали в дрямка на брега, нито типичният италиански дворец, чиито терасирани градини се спускат стръмно към езерото. Може би самата Диана все още не е напуснала тези самотни брегове, все още броди из тези девствени гори.

В древността гористата местност е била сцена на странна и повтаряща се трагедия. На северния бряг на езерото, точно под отвесните скали, на които днес е кацнало селцето Неми, са се намирали свещената дъбрава и светилището на Немийската или Горската Диана. Някога езерото и горичката били познати като „езерото и горичката на Ариция“. Но градът Ариция (сегашният Ла Рича) се намирал на около пет километра оттам, в полите на Албанските планини, отделен със стръмен склон от разположеното в кратероподобна планинска падина езеро. В свещената горичка растяло

дърво, около което по всяко време на деня, а вероятно и до късна нощ, бродела мрачна фигура. С гол меч в ръка, човекът неспирно и напрегнато се озъртал, сякаш всеки миг очаквал да го нападне враг. Той бил жрец и убиец, а онзи, от когото се пазел, щял рано или късно да го убие и да заеме неговото място. Такъв бил законът на светилището. Кандидатът за жрец получавал тази длъжност само след като убие предшественика си и я запазвал, докато някой по-силен и по-хитър съперник не го заколи. Този висящ на косъм пост му носел титлата цар, но едва ли друга коронована глава е спала по-неспокойно или пък е била спохождана от толкова зловещи сънища. Защото година след година, лете и зиме, в хубаво и в лошо време жрецът трябвало да бди за своя единствен пост и винаги когато успявал да открадне по мъничко неспокоен сън, го правел с риск за живота си. Най-малкото невнимание, най-лекото отпускане на мускулите или отслабване на бойното майсторство го поставяли в опасност. Посивелите коси можели да подпишат смъртната му присъда. Навярно когато този човек се появявал пред кротките и набожни поклонници на светилището, за тях прекрасният пейзаж е помръквал – като че внезапно облак закривал слънцето в ясен ден. Едва ли суровата и зловеща фигура е подхождала на мечтателната синева на италианското небе, на шарената сянка в лятната гора и сияещите на слънчевата светлина вълни. По-скоро си представяме сцената, както би я видял окъснял пътник в една от онези диви есенни нощи, когато мъртвите листа са нападали като дебел килим, а ветровете сякаш пеят погребална песен за умиращата година. Мрачна картина с тъжен погребален съпровод – гората, настръхнала, черна и назъбена на фона на надвисналото и бурно небе, стението на вятъра в клоните, шумоленето на сбръчканите листа под краката, плискането на студената вода о брега. А на преден план, ту в полусветлината на отиващия си ден, ту в мрака броди мрачна фигура и на рамото ѝ проблясва стомана винаги когато току-що изгрялата луна се покаже от скупчените облаци и надникне към него през сплетените клони.

Странните правила на този жречески сан нямат паралел в класическата древност и не могат да се обяснят с нейна помощ. Обяснението трябва да се потърси по-назад във времето. Едва ли някой би отрекъл, че този обичай намирисва на варварство и дожи-

вял до епохата на империята, той се откроявал напълно изолиран от тогавашното изтънчено италианско общество – като вековна скала сред равно окосена ливада. И тъкмо този груб и варварски характер на обичая ни дава някаква надежда да намерим обяснението му. Защото последните проучвания на ранната история на човека разкриха едно съществено подобие в начина, по който, сред многото повърхностни различия, човешката мисъл е изработила своята първа груба житейска философия. А това означава, че ако успеем да установим съществуването на варварски обичай като този за Немийския жрец някъде другаде, ако успеем да разкрием мотивите, които са го породили, ако успеем да покажем, че тези мотиви са били широко, даже всеобщо валидни за човешкото общество, което в зависимост от обстоятелствата е създавало институции привидно различни, но по същество сродни и ако накрая докажем, че същите тези мотиви и някои от институциите, които те са породили, са действали в класическата древност, тогава с право ще заключим, че това са мотивите, които в една по-отдавнашна епоха са породили жречеството от Неми. При липса на преки данни за начина, по който е възникнала жреческата институция, подобно заключение няма никога да е равностойно на доказателство. Но ще е повече или по-малко вероятно в зависимост от това, доколко пълно отговаря на изброените условия. Настоящата книга има за задача, като изпълни току-що изброените условия, да предложи напълно вероятно обяснение на жречеството от Неми.

В началото ще изложи малкото факти и легенди, достигнали до нас. Според един разказ началото на култа към Немийската Диана поставил Орест, който, след като убил Таос, цар на Тавридски Херсон (Крим), избягал със сестра си в Италия и отнесъл със себе си култовата статуя на Диана Скитска, скрита в сноп вейки. Когато умрял, пренесли костите му от Ариция в Рим и ги заровили пред храма на Сатурн, на склона на Капитолийския хълм, до храма на Конкорд. Кървавият ритуал, който легендата приписва на Диана Скитска, е известен на хората, запознати с класиката. Говори се, че всеки слязъл на брега странник бил принасян в жертва на нейния олтар. Но пренесен в Италия, обичаят придобива по-мека форма. В Немийското светилище растяло дърво, от което не бивало да се чути дори клонче. Това било разрешено само на избягал роб –

стига, разбира се, да успее да го направи. И онзи, който смогвал да откъсне клонче от дървото, добивал право да се срещне в единоборство с жреца и ако го убие, да властва вместо него с титлата Горски цар (*Rex Nemorensis*). Според древните съдбовната клонка е Златната клонка, която Еней, подучен от Сибила, откъсва, преди да предприеме опасното пътуване в света на мъртвите. Твърди се, че бягството на роба символизира бягството на Орест, докато боят с жреца напомня за човешките жертви, принасяни някога на Диана Скитска. Това унаследяване с правото на меча просъществувало до времето на империята, когато на Калигула скимнало, че Немийският жрец е изпълнявал твърде дълго своята служба и наел един по-як негодяй да го убие; от своя страна един гръцки пътешественик, посетил Италия по времето на Антонините, отбелязва как и тогава жрец ставал онзи, който победи в единоборство.

Все още могат да се установят някои основни черти на култа към Немийската Диана. От оброчните дарения, намерени на мястото, може да се съди, че на нея са гледали предимно като на ловец, а също, че е благославяла мъже и жени с потомство, помагала е на бременните леко да раждат. Освен това по всичко личи, че огънят е играл важна роля в нейния ритуал. Защото по време на ежегодния ѝ празник на тринадесети август – в най-горещото време на годината – нейната горичка блестяла от многобройните факли, чиито червени отблясъци се отразявали в езерото, а надлъж и шир из Италия, край всяко домашно огнище празнували деня със свещени обреди. Бронзовите статуетки, намерени в района на светилището, представят богинята с факла във високо вдигната дясна ръка; жените, чиито молитви е чула, идвали да изпълнят обета си с венци в косите и с горящи факли. Неизвестно лице подарило лампа, за да гори непрестанно в малкото немийско светилище и да гарантира сигурността на император Клавдий и неговото семейство. Теракотните лампи, открити в горичката, сигурно са имали същото предназначение, но по отношение на не толкова издигнати личности. Ако това е така, то очевидна е аналогията с католическия обичай да се даряват църквите с осветени кандила. Освен това титлата Веста, носена от Немийската Диана, дава ясно да се разбере, че в нейното светилище са поддържали непрекъснато свещен огън. Голямата кръгла основа в североизточния ъгъл на храма, повдигна-

та на три стъпала и със следи от мозайка, вероятно е носела кръгъл храм на Диана в качеството ѝ на Веста, подобно кръглият храм на Веста в римския Форум. Навярно свещеният огън е бил поддържан от девствени весталки, защото на това място е намерена глава на весталка от теракота, а и по всичко личи, че култът към вечния огън, за който се грижат свещени девойки, е разпространен в Лациум от ранна до късна древност. Всяка година на празника на богинята коронясвали ловджийските кучета, а дивите животни оставяли на мира; в нейна чест младите хора преминавали през церемония на пречистване. Донасяли вино и пиршеството се състояло от яре, питки, сервирани направо от огъня на листа, както и ябълки, които все още висели по клоните в изобилие.

Но Диана не властвала сама в дъбравата си край Неми. Тя споделяла своето горско светилище с две по-висши божества. Едното е Егерия – нимфата на бистрата вода, която бликала от базалтовите скали и падала чрез грациозни водопадчета в езерото недалеч от местността Ле Моле, наречена така, защото на това място някога се намирили водениците на селото Неми. За потока, бълбукащ сред речните камъчета, споменава Овидий и разказва как често пиел от неговата вода. Бременните жени принасяли жертва на Егерия, защото вярвали, че тя, също като Диана, ще им осигури леко раждане. Според преданието нимфата била съпруга или любовница на мъдрия крал Нума и той се срещал с нея тайно в свещената дъбрава и законите, които дал на римляните, били вдъхновени от общуването му с богинята. Плутарх сравнява легендата с други предания за любовта на богини със смъртни мъже, подобно на любовта на Кибела и Луна към красивите младежи Атис и Ендимион. Според някои мястото за среща на влюбените не било в горите при Неми, а в дъбравата извън влажната Капенска порта в Рим, където от тъмна пещера бликал друг свещен извор на Егерия. Всеки ден римските весталки носели на главите си в глинени кани вода от този извор да мият храма на Веста. По времето на Ювенал облекли естествената скала в мрамор, а свещеното място било поругавано от банди бедни евреи, които клечали като цигани в горичката и никой не ги гонел. Може да се предположи, че изворът, който пращал водите си в езерото Неми, е истинската, първоначална Егерия и когато първите преселници се спускат надолу от Албанските планини към

бреговете на Тибър, пренасят и нимфата, като ѝ намират нов дом в дъбравата извън портата. Остатъците от бани, открити в района на светилището, и многото макети от теракота на различни части на човешкото тяло навеждат на извода, че водите на Егерия са използвани за лечение на болни, които изразявали надеждите си или пък доказвали благодарността си към богинята, като я дарявали с макети на болните си крайници съгласно обичая, който все още се спазва на много места в Европа. Изглежда, този извор е запазил лечебните си свойства и до ден днешен.

Другото по-низше божество в Неми е Вирбий. Според легендата Вирбий е младият девствен и красив гръцки герой Иполит, който научил изкуството на лова от кентавъра Хирон и прекарвал цялото си свободно време в зелената гора на лов за диви зверове заедно с девствената богиня на лова Артемида (гръцката Диана). Горд с нейната божествена компания, той презрял любовта на жените и това му донесло нещастие. Защото засегнатата Афродита вдъхнала на мащехата му Федра любов към него, а когато той не отвърнал на порочните ѝ намеци, тя го наклеветила пред баща му Тезей. Тезей повярвал на клеветата и помолил баща си Посейдон да отмъсти за въображаемата обида. И когато Иполит препускал на колесницата си край брега на Сароническия залив, богът на морето направил така, че от водата изскочил разярен бик. Изплашените коне побягнали, съборили Иполит от колесницата, повлекли го и го смазали с копита. Но от любов към Иполит Диана убедила лечителя Ескулап да спаси живота на нейния красив млад ловец с помощта на своите лечебни билки. Възмутен, че смъртен се върнал от портите на смъртта, Юпитер захвърлил нахалния лечител в Хадес. Но Диана скрила своя любимец от разгневения бог в гъст облак, променила чертите на лицето му, като го направила по-стар, а после го отнесла в гористите долчинки на Неми и го поверила на нимфата Егерия да живее под името Вирбий, непознат и самотен, вдън Италийските гори. Там той властвал като цар и направил светилище на Диана. Имал красив син, който носел неговото име. Без да се плаши от съдбата на баща си, той се понесъл с впряг буйни жребци да се бие на страната на латините във войната срещу Еней и троянците. Вирбий е почитан като бог не само в Неми. В Кампания имало специален жрец, който да служи на култа към него. В дъбравата и светилището

в Ариция не допускали коне, защото Иполит бил убит от тях. Не било позволено да се докосва изображението му. Някои го смятали за слънцето. „Истината обаче е – казва Сервий, – че той е божество, свързано с Диана, тъй както Атис е свързан с Майката на боговете, Ерихтоний с Минерва и Адонис с Венера.“ След малко ще потърсим отговор на въпроса какъв е бил характерът на тази връзка. Засега си струва да отбележим, че през дългата си и разнообразна кариера този митичен герой проявява забележителна устойчивост. Защото несъмнено св. Иполит от римския календар, когото конете са влачили до смърт на тринадесети август, деня на Диана, не е друг, а едноименният гръцки герой, който – след като умира два пъти като езически грешник – накрая щастливо е върнат към живот като християнски светец.

Не са необходими особени доказателства, за да се убедим, че легендите, привиждани като обяснение на култа към Немийската Диана, са неисторически. Те явно принадлежат към онази голяма категория митове, измислени, за да обяснят произхода на даден религиозен ритуал и в тях не би могло да се открие нищо друго, освен едно действително или дори въображаемо сходство с някой друг, чужд ритуал. Нелепостта на митовете за Неми е наистина съвсем прозрачна, тъй като свързват основата на култа ту с Орест, ту с Иполит – в зависимост от това, коя страна на ритуала трябва да се обясни. Истинската стойност на подобни разкази е, че те илюстрират същността на култа, като ни дават мярка за сравняване. Освен това те свидетелстват косвено за почтената си възраст, като доказват, че истинският им произход се губи в мъглявините на приказната античност. В това отношение на легендите за Неми може повече да се вярва, отколкото на привидно историческото предание, за което гарантира Катон Стари, а именно, че свещената горичка била дарена на Диана от някой си Егерий Бебий – латински диктатор от Тускулум, от името на народите на Тускулум, Ариция, Ланувиум, Кора, Тибър, Помеция и Ардея. Това предание наистина говори за продължителното съществуване на светилището, тъй като датира основаването му някъде преди 495 г. пр.Хр., годината, в която Помеция е разрушена от римляните и изчезва от историята. Но не може да се предполага, че подобно варварско правило, като това за жречеството в Ариция, е съзнателно въведено от един съюз

от цивилизовани общини, каквито несъмнено са били градовете на Лациум. То сигурно се е предало от времето, останало извън човешката памет, когато Италия все още е била в далеч по-първобитно състояние, отколкото през който и да е известен ни исторически период. Достоверността на преданието по-скоро се разклаща, отколкото укрепва от друго предание, което приписва основаването на светилището на някой си Мани Егерий, поставил началото на поговорката „В Ариция има много Мани“. Някои обясняват тази поговорка с твърдението, че Мани Егерий бил предтеча на славна и просъществувала дълго фамилия, докато според други тя означавала, че в Ариция има много грозни и сакати хора, като извеждали името Мани от „мани“ – таласъм или плашило за децата. Един римски сатирик използва името Мани като типично за просяците, които причаквали поклонниците по склоновете на Ариция. Тези различия, заедно с несъответствието между Мани Егерий от Ариция и Егерий Левий от Тускулум, както и сходството на двете имена с митичната Егерия, събуждат нашето подозрение. И все пак преданието, записано от Катон, изглежда твърде подобно, а неговият създател прекалено уважаван, за да я отхвърлим като чиста измислица. По-скоро ще предположим, че всъщност то се отнася до някакво древно реставриране или реконструкция на светилището, извършено от конфедеративните държавници. Във всеки случай то е свидетелство, че от ранни времена дъбравата е била общо култово средище за много от най-старите градове на страната, ако не и за цялата латинска конфедерация

2. Артемида и Иполит

Вече казах, че легендите за Орест и Иполит, макар лишени от всякаква историческа стойност, имат известно значение, доколкото ни помагат да разберем по-добре немийския култ, сравнявайки го с ритуалите и митовете за други светилища. Трябва да се запитаме: Защо авторите на тези легенди са се заловили за Орест и Иполит, за да обяснят Вирбий и Горския цар? По отношение на Орест отговорът е очевиден. Той и култовата статуя на Диана Скитска, която можела да се умилостиви единствено с човешка кръв, са били

необходими като обяснение на кръвожадния ред за унаследяване на жреческия сан в Ариция. Що се отнася до Иполит, нещата не са така прости. Начинът, по който той е загинал, обяснява лесно защо в горичката не се допускат коне, но това едва ли стига да обясни отъждествяването. Това обяснение трябва да потърсим по-дълбоко, като анализираме култа и легендата или мита за Иполит.

В родната си Трезена той имал прочуто светилище, разположено в красив, почти напълно затворен залив, където ивицата плодороден бряг в полите на суровата планина сега е обрасла с портокалови и лимонови горички и високи кипариси, които се извисяват над градините на Хесперидите. Оттатък сините води на спокойния залив, запазен от откритото море, се издига свещеният остров на Посейдон, чиито върхове са забулени от тъмната зеленина на боровете. Иполит е бил обожаван на този красив бряг. В неговото светилище имало храм с древна култова статуя. Церемониите извършвал жрец, който заемал поста до края на живота си. Всяка година в чест на Иполит имало празник с жертвоприношения, всяка година неомъжени девойки със сълзи и тъжни песни оплаквали ранната му смърт. Преди женитбата момчета и момичета дарявали храма с кичури от косите си. В Трезена бил гробът му, макар хората да не искали да го показват. Предполага се с голяма правдоподобност, че в лицето на обичания от Артемида красавец Иполит, посечен в младостта и силата си и оплакван ежегодно от девойките, срещаме един от онези смъртни любовници на богини, които се появяват така често в древната религия; и най-известният от тях е Адонис. Твърди се, че съперничеството между Артемида и Федра за любовта на Иполит възпроизвежда с различни имена съперничеството между Афродита и Прозерпина за любовта на Адонис, а Федра е само двойник на Афродита. Струва ми се, тази теория е справедлива както към Иполит, така и към Артемида. Защото първоначално Артемида била велика богиня на плодородието и според принципите на ранните религии онази, която опложда природата, сам трябва да е плодовита, а за да е такава, ѝ е необходим партньор мъж. От тази гледна точка Иполит е партньор на Артемида в Трезена, а кичурите коса, които младежите и девойките преди встъпване в брак поднасят на Иполит съдейства за укрепването на съюза с богинята и увеличаването на плодородието на земята и сред добитъка и хора-

та. Този възглед намира потвърждение: в трезенското сетилище на Иполит се е извършвало поклонение пред две божества от женски пол – Дамия и Ауксезия, чиято връзка с плодородието е неоспорима. Когато Епидавър е страдал от глад, неговите жители, подчинявайки се на указанията на оракула, изрязали от свещено маслиново дърво и издигнали изображение на Дамия и Ауксезия, след това земята отново давала плодове. Освен това в самата Трезена – а може би и светилището на Иполит – в чест на тези момичета, както са ги назовавали трезенци, се устройвал любопитен празник с хвърляне на камъни. Лесно може да се покаже, че подобен род обичаи се практикуват в много страни с цел да се получи богата реколта. А по отношение на трагичната гибел на младия Иполит лесно може да се проследят многобройните аналогии с такива подобни истории за красиви смъртни юноши, които заплащат с живота си за кратки любовни наслади с безсмъртни богини. Тези несретници вероятно невинаги са били митически персонажи и преданията, които виждат в пурпурното цветче теменужка, в аленото цвете на анемоната и в малиновата руменина на розата пролята кръв, са били не просто поетически алегии на младостта и красотата, мимолетни, както и летните цветя. В тях се съдържа много по-дълбока философия за съотношението между живота на човека и живота на природата, мрачна философия, която е породила не по-малко мрачна практика. По-нататък ще узнаем какви са били тази философия и тази практика.

3. Резюме

Сега на нас ни е ясно защо древните хора са отъждествили Иполит, съпругът на Артемида, с Вирбий, който по мнението на Сервий се отнася с Диана така, както Адонис – към Венера, и Атис – към Майката на Боговете. Нали подобно на Артемида Диана е била богиня на плодородието и на раждането на деца в частност и в това качество, както и нейната гръцка двойничка, се нуждае от партньор от мъжки пол. А такъв партньор, ако се вярва на Сервий, е бил Вирбий – основателят на свещената дъбрава и първият Немийски цар. Вирбий се утвърждава като митически предшественик или

прототип на жреците, които служат на Диана и, както и той, умират от насилствена смърт. Затова е естествено да се предположи, че те се намират с богинята на дъбравата в същите отношения, както и Вирбий – накратко казано, смъртният Горски цар е имал за своя царица самата Горска Диана. Ако охраняването от тях с цената на живота им дърво служи като възплъщения на Диана (което е силно вероятно), жрецът може да ѝ се покланя не просто като пред богиня, но и да я прегръща като съпруга. В такова допускане в крайна сметка няма нищо абсурдно. Дори в епохата на Плиний един благороден римлянин именно така се е обръщал към прекрасната бреза в друга свещена горичка на Диана по Албанските хълмове. Той я е прегръщал и целувал лежал в нейната сянка и обливал с вино ствола ѝ. Този римлянин е приемал дървото за богиня. Обичаят да се встъпва в брак с дървета и досега се практикува от мъже и жени в Индия и други източни страни. Защо тогава той да няма място в древен Лациум.

От приведените примери може да се направи заключение, че култът към Диана в свещената Немийска горичка е имал голямо значение и е извеждал своите корени от незапомнена древност; че Диана се е почитала като богиня на гората и дивите животни, може би и на домашния добитък и реколтата; че древните хора са вярвали в това, че тя дарява мъжете и жените с потомство и помага на майките да раждат; че свещеният огън на Диана, поддържан от целомъдрени девизи, постоянно е горял в кръгъл храм-светилище; че с нея се е асоциирала водната нимфа Егерия, която изпълнява една от функциите на Диана (помощ на жените при родилни болки) и която, според народната легенда, в свещената горичка сключва брак с древния римски цар; че Диана Горска е имала спътник от мъжки пол на име Вирбий, който е в отношения с нея както Адонис – с Венера, и Атис с Кибела; и накрая, че в историческо време митическият Вирбий е бил представен от жреци, Горски царе. Те са загивали от меча на своите приемници, техният живот е бил свързан със свещеното дърво в горичката. Жрецът бил гарантирано защитен от нападение само дотогава, докато дървото остава недокоснато.

Тези изводи сами по себе си, разбира се, са недостатъчни за обяснение на правилата на приемственост на званието Арицийски

жрец. Но може би привличането на по-широк кръг от данни ще ни убеди, че те съдържат в зародиш решаването на проблема. Да се спуснем в пътешествие по морето на фактите! То ще бъде дълго и изморително, но заедно с това в него ще преобладава очарованието от познавателното пътешествие, по време на което ще посетим множество чуждоземни народи с още по-странни обичаи. Да вдигнем котва, да издуем платното с вятър и да напуснем Италийското крайбрежие!

ГЛАВА II

Жреци-царе

Поставихме си преди всичко два въпроса: първо, защо е било необходимо жрецът на Диана Немийска, Горският цар, да убива своя предшественик? И второ, защо преди да стори това е трябвало да откъсне клонка от определено дърво, която според древните се отъждествявала със Златната клонка на Вергилий¹.

Първото нещо, с което ще се заловим, е титлата на жреца. Защо са го наричали Горски цар? Защо са смятали длъжността му царска?

В Древна Италия и Гърция било нещо обикновено царската титла да се свързва с жречески длъжности. В Рим и други градове на Лациум имало цар, наречен Цар на свещените обреди², а жена му носела титлата Царица на свещените обреди³. В републиканска Атина наричали втория архонт Царя, а жена му – Царицата. И двамата имали религиозни функции. Много други гръцки демокрации имали титуловани царе, чиито задължения, доколкото е известно, били жречески, свързани преди всичко с общото държавно огнище. Някои гръцки държави имали по няколко такива титуловани царе, които заемали едновременно своите длъжности. Съгласно преданията, след премахването на монархията римският Цар на свещените обреди се назначавал да извършва жертвоприношенията,

¹ Публий Вергилий Марон, Буколики, Георгики, Енеида, 1980, Г. VI, с, 208. Прев. Г. Батаклиев. (Бележките под линия са на преводача; бележките на автора са изрично отбелязани.)

² *Rex Sacrorum*.

³ *Regina Sacrorum*.

които преди това извършвали царете. По всичко личи, че в Гърция са схващали по същия начин произхода на жреците-царе. Само по себе си това становище е правдоподобно и се потвърждава от примера със Спарта, почти единствената чисто гръцка държава, запазила царската форма на управление в исторически времена. Защото в Спарта всички държавни жертвоприношения се извършвали от царете като потомци на бога. Един от двамата спартански царе бил жрец на Лакедемонския Зевс, а другият – на небесния Зевс.

Съчетаването на жречески функции и царска власт било повсеместно. В Мала Азия например имало различни големи религиозни столици, населявани от хиляди свещени роби и управлявани от първосвещеници, които упражнявали едновременно светска и духовна власт, подобно на папите в средновековен Рим. Такива пренаселени с жреци градове били Цела и Песинунт. В древни, езически времена тевтонските царе, изглежда, също са заемали такова положение и са изпълнявали властта на върховни жреци. Китайските императори извършвали публични жертвоприношения, като в подробностите се ръководели от ритуалните книги. Царят на Мадагаскар бил върховен жрец на държавата. На празника на Новата година, когато принасяли в жертва младо биче за благо на царството, царят стоял над жертвата да се моли и да благодари на боговете, докато слугите му колели животното. При монархиите, които все още са запазили своята независимост сред племената гала в Източна Африка, царят извършва жертвоприношения на планинските върхове, а несигурната светлина, достигаща до нас от преданията, разкрива подобно единство на земна и духовна власт, на царски и жречески задължения и при царете на онзи очарователен район на Централна Америка, чиято древна столица, сега погребана под влажната тропическа гора, е оставила следи във внушителните и тайнствени развалини на Паленке.

Като казваме, че древните царе са били обикновено и жреци, с това далеч не изчерпваме религиозния аспект на тяхната длъжност. В онези дни съвсем не смятали празни думите, че царската власт идва от бога, а вярвали твърдо в това. В много случаи царете били почитани не само като жреци, или с други думи, посредници между човека и бога, но и като богове, способни да даряват своите поданици и поклонници с блага, смятани обикновено извън досега на смъртните,

които могат да се получат единствено с молитва и жертвоприношение пред свръхчовешки и невидими същества. По този начин от царете често очаквали да осигурят, в зависимост от сезона, дъжд или слънце, да накарат посевите да растат и т.н. Колкото и чудновати да ни се струват тези очаквания, те са напълно в тон с ранните форми на мислене. Дивакът трудно схваща разликата между естествено и свръхестествено, която обикновено правят по-напредналите народи. За него светът е до голяма степен управляван от свръхестествени сили, или с други думи – от същества с определени лични черти, които действат по импулси и мотиви, подобни на неговите собствени, склонни са като него да се вълнуват, когато призовава тяхното съжаление, техните надежди и техните страхове. В един разбиран по този начин свят той не вижда граници за своята възможност да влияе върху природните сили в своя полза. Молитвите, обещанията и заплахите могат да му осигурят от боговете хубаво време и обилна реколта, а ако случайно някой бог се всели в него самия, което той понякога решава, че е станало, няма нужда да се моли на по-висши същества – той, дивакът, сам притежава цялата необходима власт да допринесе за собственото си благополучие и за благополучието на другите.

Това е един от пътищата, по които се стига до идеята за богочовека. Има и други. Наред със схващането за света като управляван от духовни сили дивакът има различно и може би още по-старо разбиране, в което долавяме зародиша на съвременното разбиране за естествени закони или възгледи за природата като събития, които следват неизменна последователност, без намесата на антропоморфни същества. Имам предвид зародиша, свързан с магията, която можем да наречем индуктивна и която играе голяма роля в повечето системи от суевория. В ранното общество царят нерядко е освен жрец и магьосник, дори в много случаи е постигнал своята власт благодарение на предполагаемата си вещина в черната или бялата магия. И за да разберем еволюцията на царската власт и свещения характер, с който тази длъжност обикновено е свързана в очите на дивите или варварските народи, е необходимо в известна степен да схванем принципите на магията и да си създадем представа за необикновената власт, която тази древна система от суевория е упражнявала върху човешката мисъл във всички епохи и всички страни. Затова намерението ми е да разгледам този въпрос по-подробно.